

SPECIFICUL SFEREI MOTIVAȚIONALE A PERSOANELOR CE SUFERĂ DE ALCOOLISM CRONIC (ASPECTUL GENDER)

SPECIFICITY OF MOTIVATION OF PERSONS SUFFERING FROM CHRONIC ALCOHOLISM (GENDER ASPECT)

Iulia ȘAPOVALOVA

Dispensarul Narcologic Republican

Rezumat

Analizând problema particularităților motivaționale ale personalității, mulți savanți au constatat că între motivație și calitățile personalității există o legătură reciprocă: calitățile personalității influențează particularitățile motivației, iar particularitățile motivației odată fixate devin calități ale personalității [10, 16, 17]. Modificarea ierarhiei și medierii motivelor înseamnă pierderea organizării complexe a activității omului [4, 5, 6]. Scopul lucrării: studierea particularităților sferei motivaționale a persoanelor care suferă de alcoolism cronic sub aspect gender (de gen – n.r.). Cercetarea a fost desfășurată pe un eșantion de 100 de indivizi, din care 60 bolnavi de alcoolism cronic de stadiul II, 30 din ei fiind bărbați și 30 femei, iar 40 de indivizi sănătoși au constituit grupul martor, respectiv 20 de femei și 20 de bărbați. Vârsta bărbaților ce suferă de alcoolism cronic era de 29-43 de ani (35,9±4,99), cea a femeilor – de 30-45 (36,1±5,43). În grupul martor vârsta bărbaților era de 28-45 ani (vârsta medie fiind 37,7±5,76), iar cea a femeilor – 30-47 ani (38,9±4,65). Metodele de cercetare: scara de evaluare a necesității de performanță, studierea motivației de evitare a eșecului (insuccesului), scara de evaluare a motivației de aprobare, testul „orientarea personalității”, investigarea apărărilor psihologice, relevarea motivației, metoda propozițiilor nedeterminate, autoevaluarea, metodologia aritmetic-statistică de prelucrare a datelor rezultate din testări. Rezultatele studiului au demonstrat că în alcoolism se produc modificări în sfera motivațională de trebuințe, în sferile emoțional-volitivă, intelectuală și comunicativă, se diminuează nivelul de pretenții, se formează diverse reacții patologice de apărare, care inevitabil conduc spre înstrăinarea socială a personalității. Alcoolul devine un mijloc de evadare din realitate și ca o apărare psihologică ineficientă. Sub aspectul gender alcoolismul feminin într-o măsură mai mare, comparativ cu bărbații, diminuează motivația de performanță, motivația de evitare a insucceselor, motivația aprobării sociale, scade nivelul de pretenții. Bărbații afectați de alcoolism cronic tind într-o măsură mai mare spre succese în carieră, comparativ cu femeile, pentru aceștia este mult mai importantă aprobarea socială, în același timp având și o fobie acutizată când este vorba de perspectiva de a suferi unele eșecuri.

Cuvinte-cheie: alcoolism cronic, motivație, reacții de apărare, aspect gender.

Summary

Analyzing the problem of the personality motivational particularities, many scholars asserted that there is a mutual connection between motivation and personality's qualities: the personality's qualities influence the motivation particularities, but the motivation particularities that have been once fixed become the personality's qualities [10, 16, 17]. Hierarchy change and motivations mediating mean a loss of complex organization of the person's activity [4, 5, 6]. Research purpose: studying of particularities of the motivational sphere of the persons suffering from chronic alcoholism under the gender aspect. The research was carried out on the sample of 100 individuals, 60 of which are patients suffering from chronic alcoholism of the degree II, 30 of which are men and 30 women, but 40 are healthy people, constituting a group of witnesses, 20 men and 20 women respectively. The age of men suffering from the chronic alcoholism was 29-43 years (35,9±4,99), that of women was 30-45 (36,1±5,43). In the group of witnesses, the age of men was 28-45 (the average age was 37,7±5,76 years), but that of women was 30-47 (38,9±4,65 years). Research methods: performance need evaluation scale, studying of the motivation of failure (no success) avoidance, approval motivation evaluation scale, test „personality's orientation”, research of psychological defense, motivation revelation, method of undetermined suggestions, self-evaluating, arithmetic-statistic methodology of processing of the data resulted from tests. The research results showed that in the alcoholism, changes have happened in the motivational sphere of needs, in the intellectual, communicative sphere and in that of emotions and will, the level of claims decreases, various pathological defense reactions appear, which inevitably lead to the personality social alienation. Alcohol becomes a means of the reality avoiding and is used as an inefficient psychological defense. In the gender dimension women alcoholism more than in men reduces the motivation of achievement, avoidance of failure, social validation and the level of attraction. Men suffering from chronic alcoholism are more eager for career achievements than women. For them it is more significant to have social approval, as well they have more need to avoid failure.

Key-words: chronic alcoholism, motivation, psychological defense, gender aspect.

Actualitatea temei

În ultimii ani este în creștere numărul de cercetări în narcologie, dedicate substratului socio-psihologic de formare a personalității, care face abuz de alcool.

Y. Semke și *coaut.* [13] au descris portretul psihologic generalizat al persoanelor supuse investigațiilor, care descrie un individ un caracter șovăitor, anxios, cu sentiment avansat de vinovăție, axat pe insuccesele și dezamăgirile sale, prezentând o subapreciere totală a posibilităților sale în realizarea proiectelor concepute, cu o poziție socială pasivă în viață, cu dificultăți enorme de adaptare.

Ca urmare a tulburărilor în sfera emoțional-volitivă apar și se formează diverse reacții patologice de protecție și chiar sisteme comportamentale – umor necritic, falsitate, evitarea răspunsului prin tăcere, tendința de a evita microambianța normală, stări care duc inevitabil la înstrăinarea socială a personalității. Denaturând și restructurând ierarhia trebuințelor alcoolul în același timp devine un mijloc de evadare din realitate [15]. V. F. Matveev și *coaut.* au studiat posibilitatea descrierii personalității premorbide, predispusă la alcoolizare [11]. N. S. Kurek [9], menționând rolul concepției hedonistice în dezvoltarea alcoolismului, indică faptul că tendința spre satisfacții și totodată dorința de a evita insatisfacția este forța motrice a conduitei umane în plan global.

I. V. Belokrilov [3], în urma cercetării ipotezei existenței unor parametri specifici de predispunere individuală la dependența de substanțe psihoactive, presupune că există posibilitatea de a descrie și califica o personalitate „preactivă”, însă aceasta se determină la un alt nivel în raport cu tipologia clasică a caracterelor deviate. Factorii personalizați ai predispoziției la maladiile narcologice sunt unificați și încadrați în spectrul diagnostic al noțiunii psihodinamice de „tulburare a personalității de nivel limitrof”. Însă acest spectru este foarte vast și noțiunea de personalitate „preactivă” se impune a fi diferențiată de celelalte diversități ale patologiei de personalitate aferente cercului limitrof, înregistrate în alte tulburări psihice.

T. N. Dmitrieva, V. A. Sucikov [7] relevă rolul comportamentului deviant în legătură cu influențele microsocioambiante nefavorabile, care favorizează evoluțiile caracterologic-patologice psihogene [12, 14], adeseori combinate cu alcoolizare sau narcotizare prematură.

În grupul investigat trebuința de autoactualizare era destul de accentuată, însă realizată inadecvat.

Problema alcoolismului feminin este actuală în legătură cu rolul deosebit al femeii în societate. Ea este îngerul păzitor al templului numit familie, educatorul copiilor, bastion a tot ceea ce este bun și sigur. Conform datelor prezentate de V. B. Altshuller [1], deosebirea dintre „alcoolismul feminin” și cel „masculin” constă în hipertrofia componentei afective sau vegetative și reducția considerabilă a componentei ideatoare. Probabil, acest fapt este determinat de specificul psihicului feminin – la femei adesea se manifestă o asemenea variantă a atracției cum este „neîmpotrivire pasivă”. A. I. Egorov [8] relatează despre rolul singurătății în apariția alcoolismului tardiv la femei, la racordarea acestuia mai curând cu factorii social-psihologici, decât cu predispoziția ereditară, ceea ce condiționează o evoluție mai puțin progredientă a alcoolismului tardiv, comparativ cu debutul pretimpuriu al acestuia.

Analizând problema particularităților motivaționale ale personalității, mulți savanți au constatat că între motivație și

calitățile personalității există o legătură reciprocă: calitățile personalității influențează particularitățile motivației, iar particularitățile motivației odată fixate devin calități ale personalității [10, 16, 17]. Modificarea ierarhiei și medierii motivelor înseamnă pierderea organizării complexe a activității omului [4, 5, 6].

Scopul lucrării: studierea particularităților sferei motivaționale a persoanelor care suferă de alcoolism cronic sub aspect gender.

Material și metode

Cercetarea a fost desfășurată pe un eșantion de 100 de indivizi, din care 60 bolnavi de alcoolism cronic de stadiul II, 30 din ei fiind bărbați și 30 femei, iar 40 de indivizi sănătoși au constituit grupul martor, respectiv 20 de femei și 20 de bărbați.

Vârsta bărbaților ce suferă de alcoolism cronic era de 29-43 de ani (35,9±4,99), cea a femeilor – de 30-45 (36,1±5,43). În grupul martor vârsta bărbaților era de 28-45 ani (vârsta medie fiind 37,7±5,76), iar cea a femeilor – 30-47 ani (38,9±4,65).

Am folosit următoarele metode de cercetare:

1. Scara de evaluare a trebuinței de performanță (Iu. M. Orlov).
2. Studiarea motivației de evitare a eșecului (insuccesului) s-a desfășurat conform metodologiei T. Ehlers.
3. Scara de evaluare a motivației de aprobare (D. Marlow, D. Krown).
4. Testul „Orientarea personalității” s-a desfășurat conform chestionarului de orientare B. Bass.
5. Investigarea apărărilor psihologice conform chestionarului Kellerman-Plutchik.
6. Relevarea motivației dominante s-a efectuat prin intermediul testului cu fraze umoristice de A. G. Șmeliiov și V. S. Babin.
7. Metoda propozițiilor nedeterminate, elaborată de Sax și Levi.
8. Autoevaluarea (metodologia Rubinstein) a fost estimată pe categorii de intelect, sănătate, caracter, stare euforică.
9. Metodologia aritmetic-statistică de prelucrare a datelor rezultate din testări.

Rezultate și discuții

Trebuința de performanță s-a apreciat conform metodologiei Iu. M. Orlov, cu punctaj de la 0 la 23. La bărbații din grupul experimental indicatorul a constituit 13,6±0,2, în grupul martor – 14,5±0,4, $p < 0,05$. Indicatorul integral 1 în grupul martor. La femeile din grupul experimental trebuința de performanță echivala cu 11,5±0,2, iar la cele din grupul martor – 12,6±0,2, $p < 0,05$, indicatorul integral 1 în grupul martor. Trebuința de performanță, sub aspect gender, în grupurile experimentale este mai crescută la bărbați în raport cu femeile, 13,6±0,2 și respectiv 12,1±0,2, $p < 0,001$, coeficientul integral 1 în grupul experimental de bărbați.

Motivația de evitare a insucceselor s-a estimat prin testul T. Ehlers în puncte. Testul are menirea de a constata gradul de manifestare a trebuinței individului de a evita consecințele eșecului în activitate (adică manifestare a fobiei pentru eventuala evoluție a evenimentelor). La bărbații din grupul experimental indicatorul a fost de 15,0±0,4, în grupul martor 12,5±0,9, $p < 0,05$, indicatorul integral 1 în grupul martor. La

femeile din grupul experimental – $9,2 \pm 0,4$ și în grupul martor – $11,5 \pm 0,5$, $p < 0,001$, indicatorul integral fiind egal cu 1 în grupul experimental.

S-a constatat că bărbații din grupul experimental sunt mult mai predispuși să evite insuccesele, decât femeile din grupul experimental – $15,0 \pm 0,4$ și respectiv $10,2 \pm 0,4$, $p < 0,001$, indicatorul integral fiind 1 la femei.

Astfel, bărbații din grupul experimental manifestă o trebuință de evitare a insucceselor evident mai sporită comparativ cu bărbații din grupul martor. Un rezultat advers a fost obținut în grupul experimental de femei, în care tendința de evitare a eșecurilor a fost cu mult diminuată în comparație cu grupul martor de femei.

Motivația de aprobare a fost apreciată prin testul D. Marlow, D. Krown (20 de întrebări). Indicii la bărbații din grupul experimental au fost de $10,2 \pm 0,2$, în grupul martor – $10,9 \pm 0,3$, $p > 0,05$, indicele integral fiind 0,5 în ambele grupuri de bărbați. La femeile din grupul experimental acesta a fost de $8,1 \pm 0,5$, în grupul martor – $10,2 \pm 0,4$, $p < 0,05$, indicele integral fiind 1 în grupul martor.

În grupele experimentale la bărbați s-a înregistrat o trebuință mai ridicată în aprobarea socială, decât la femei, $10,2 \pm 0,2$ și $8,1 \pm 0,5$, $p < 0,001$, indicele integral fiind 1 la bărbați.

Testul „Orientarea personalității” s-a realizat conform chestionarului B. Bass. Orientarea spre activitate este mai ridicată la bărbații în grupul martor în comparație cu cei din grupul experimental, respectiv, $29,2 \pm 0,7$ și $32,1 \pm 0,9$, $p < 0,05$, indicele integral fiind 1 în grupul experimental. În grupul de femei de asemenea sunt remarcăți indicii cei mai înalți în ce privește orientarea spre activitate în grupul martor, comparativ cu cel experimental, în plus diferențele veridice sunt mai mari decât în grupul de bărbați, respectiv, $24,5 \pm 0,4$ și $27,1 \pm 0,7$, $p < 0,01$.

Orientarea spre sine nu atestă diferențe veridice în ambele grupe de bărbați, $26,8 \pm 0,6$ și $26,8 \pm 0,7$, $p > 0,05$, indicele integral fiind 0,5 în ambele grupuri. În grupul experimental de femei orientarea spre sine este mai ridicată decât în grupul martor, respectiv $30,9 \pm 0,6$ și $28,1 \pm 1,2$, $p < 0,05$.

Orientarea spre comunicare în grupul experimental de bărbați este veridic mai joasă, decât în cel martor, respectiv, $21,8 \pm 0,8$ și $24,8 \pm 0,7$, $p < 0,05$, indicele integral fiind 1 în grupul martor. În ambele grupuri de femei, însă, orientarea spre comunicare nu prezintă diferențe veridice, $25,5 \pm 0,6$ în grupul experimental și $25,7 \pm 0,7$ în grupul martor, $p > 0,05$, indicele integral fiind 0,5 în ambele grupuri.

Bărbații din grupul experimental comparativ cu femeile din grupul experimental prezintă o orientare spre activitate veridic mult mai crescută, $32,1 \pm 0,2$ și $24,5 \pm 0,4$, $p < 0,001$, indicele integral fiind 1 în grupul de bărbați.

Orientarea spre sine este veridic mai înaltă în grupul experimental de femei comparativ cu grupul experimental de bărbați, $26,8 \pm 0,6$ și $30,9 \pm 0,6$, $p < 0,001$. indicele integral fiind 1 în grupul de bărbați.

Orientarea spre comunicare este veridic mai joasă în grupul experimental de bărbați în comparație cu grupul experimental de femei, $21,8 \pm 0,8$ și $25,5 \pm 0,6$, $p < 0,05$.

S-a desfășurat cercetarea apărărilor psihologice prin testul Kellerman-Plutchik, obținându-se rezultate.

Formațiunile reacționale. În grupurile experimentale formațiunile reacționale sunt utilizate veridic mai frecvent în calitate de una din formele de apărare psihologice. Astfel, în

grupul experimental de bărbați $5,5 \pm 0,4$, în cel martor $2,0 \pm 0,3$, $p < 0,001$, în grupul experimental de femei $5,3 \pm 0,3$ față de $3,1 \pm 0,5$ în grupul martor, $p < 0,001$.

Negarea. În grupul experimental de bărbați negarea a fost folosită veridic mai frecvent în calitate de apărare psihologică, comparativ cu grupul martor, înregistrându-se valorile $6,5 \pm 0,4$ față de $2,8 \pm 0,2$, $p < 0,001$. Indicatorul integral 1 este în grupul martor. În grupul experimental și cel martor de femei nu s-au identificat diferențe veridice în frecvența utilizării nihilismului ca apărare psihologică, $6,6 \pm 0,3$ și $5,4 \pm 0,6$, $p > 0,05$, indicatorul integral 0,5 fiind în ambele grupuri.

Substituția ca metodă de apărare psihologică este folosită în grupul experimental de bărbați veridic mai frecvent, decât în grupul martor, $4,1 \pm 0,4$, față de $2,7 \pm 0,3$ în grupul martor, $p < 0,01$. În grupul experimental și cel martor de femei nu s-au înregistrat diferențe veridice, acest indicator constituind $4,1 \pm 0,3$ și $3,4 \pm 0,3$, $p > 0,05$. Indicatorul integral 1 în grupul martor de bărbați și 0,5 în ambele grupuri de femei.

Regresiunea. Frecvența utilizării regresiei este veridic mai mare în grupul experimental de bărbați comparativ cu cel martor, $7,8 \pm 0,5$ și $3,4 \pm 0,2$, $p < 0,001$. În ambele grupuri de femei regresia ca mecanism de apărare nu prezintă diferențe veridice: $8,8 \pm 0,4$ și $7,9 \pm 0,5$, $p > 0,05$. Indicatorul integral egal cu 1 în grupul martor de bărbați și 0,5 în ambele grupuri de femei.

Compensarea. În investigațiile realizate indicii compensării din grupul experimental și cel martor diferă puțin: $3,9 \pm 0,3$ și $4,3 \pm 0,2$, $p > 0,05$, indicatorul integral 0,5 fiind în ambele grupuri. În grupul experimental de femei compensarea este veridic mai diminuată față de cel martor: $3,9 \pm 0,2$ și $5,5 \pm 0,2$, $p < 0,001$ respectiv.

Proiecția. În investigațiile desfășurate s-a constatat, că în ambele grupuri experimentale de bărbați și femei proiecția veridic mai crescută, decât în ambele grupuri martor. La bărbații din grupul experimental au rezultat indicatorii $6,6 \pm 0,4$ și din cel martor $3,7 \pm 0,3$, $p < 0,001$, la femeile din grupul experimental s-au înregistrat $6,1 \pm 0,2$ și din cel martor $4,8 \pm 0,5$, $p > 0,05$. Indicatorul integral 1 în ambele grupuri martor.

Refularea. În ambele grupuri experimentale refularea se folosește veridic mai frecvent, decât în grupurile martor. La bărbații din grupul experimental indicele a fost $3,7 \pm 0,2$ și din cel martor $2,3 \pm 0,2$, $p < 0,001$. La femeile din grupul experimental s-a înregistrat valoarea $3,7 \pm 0,3$ și din cel martor $2,9 \pm 0,2$, $p > 0,05$. Indicatorul integral 1 în ambele grupuri martor.

Raționalizarea. În cercetările noastre indicatorii raționalizării s-au dovedit a fi veridic mai înalți în grupul experimental de bărbați comparativ cu cel martor: $9,1 \pm 0,3$ și $7,6 \pm 0,4$, respectiv, $p < 0,01$. La femei nu s-a înregistrat aceeași tendință, în grupul experimental fiind înregistrat $5,9 \pm 0,3$ și în cel martor $7,7 \pm 0,4$, $p < 0,001$. Indicatorul integral 1 în ambele grupuri martor.

Motivația dominantă în grupurile experimentale de bărbați și femei este tema ”Patimi vicioase”. În comparație cu grupul martor s-au înregistrat indicatori veridic mult mai înalți, $14,6 \pm 0,5$ și $12,8 \pm 0,2$, $p < 0,01$ la bărbați și $17,7 \pm 0,5$ $p < 0,001$ la femei. O importanță veridic mai diminuată i se atribuie carierei și la bărbații, și la femeile din grupurile experimentale. În grupul de bărbați $11,2 \pm 1,0$ și $20,5 \pm 0,7$, $p < 0,001$, iar la femei $7,2 \pm 0,5$ și $15,0 \pm 0,7$, $p < 0,001$. Neînțelegerile în familie se reflectă în sfera motivațională ca dominante în grupul experimental de

bărbați $9,3 \pm 0,5$ și $7,0 \pm 0,3$, $p < 0,01$. O sferă dominantă în grupul experimental de bărbați este ocupată de raporturile sexuale, $12,9 \pm 0,8$ și $10,9 \pm 0,2$, $p < 0,05$.

Analizând sistemul de atitudini ale bolnavilor de alcoolism, se poate constata, că tematica alcoolică este actuală în sfera motivațională a ambelor sexe. Acest lucru se reflectă și în sentimentul de culpă în legătură cu beția la 65% bărbați și 67% femei, în fobiile și temerile asociate cu implicațiile alcoolizării de a-și pierde familia, alcoolizare definitivă practic la 89% femei. În același timp, atât bărbații, cât și femeile (90% din totalul celor chestionați), se autoapreciază ca șefi buni, echitabili, grijulii cu subalternii, totodată ținând sub control riguros executarea misiunilor sale, reflectând un caracter neadecvat al autoaprecierii.

Analizând datele testului Dembo-Rubinstein pentru investigarea autoevaluării bolnavilor de alcoolism cronic, au fost obținute următoarele rezultate. După scara „sănătate” bolnavii, atât bărbații, cât și femeile se autoapreciază ca depășind media, tinzând spre polul superior, patima vicioasă patologică a alcoolului nefiind abordată ca o afecțiune. În cadrul aprecierii sale ca „intellect” bolnavii de asemenea tind spre polul superior. Apreciindu-și caracterul, majoritatea menționează că prezintă un caracter bun. Răspunzând la întrebarea, ce calități prețuiesc la alți indivizi, ei menționează onestitatea, echitatea, camaraderia. După scara fericirii 65% la fel tind spre polul de sus. Specific este, că bolnavii cu anamneză alcoolică mult mai

durabilă, cei spitalizați în stare de gravitate medie, precum și cei care au suferit psihoze alcoolice, deseori la întrebarea, cu ce afecțiune se tratează în secția narcologică, răspund „mă dor picioarele, nu pot să merg”, demonstrând o autoevaluare neadecvată și anozognozie.

Concluzii

1. În alcoolism se produc modificări în sfera motivațională de trebuințe, în sferele emoțional-volitivă, intelectuală, comunicativă, se diminuează nivelul de pretenții, se formează diverse reacții patologice de apărare, care inevitabil conduc spre înstrăinarea socială a personalității.

2. Alcoolul devine un mijloc de evadare din realitate și se folosește ca o apărare psihologică inefficientă.

3. La bolnavii de alcoolism cronic se formează o autoevaluare sporită, neadecvată, indiferent de nivelul scăzut de revendicări.

4. Sub aspectul gender alcoolismul feminin într-o măsură mai mare, comparativ cu bărbații, diminuează motivația de performanță, motivația de evitare a insucceselor, motivația aprobării sociale, scade nivelul de pretenții. Bărbații afectați de alcoolism cronic tind într-o măsură mai mare spre succese în carieră, comparativ cu femeile, pentru aceștia este mult mai importantă aprobarea socială, însă este mai crescută evitarea de insuccese. Pentru femei mult mai valoroase sunt relațiile interpersonale și cele de familie.

Bibliografie

1. АЛЪТШУЛЛЕР, В. Б., Лекции по наркологии, изд третье под ред. Н.Н.Иванца, Москва, «Медпрактика, 2001.
2. БАРАНОВА, В. Н., БЕЛЫЙ, И. А., Особенности фрустрационных реакций у больных алкоголизмом, Вопросы наркологии, № 2, 1993, с. 71-75.
3. БЕЛОКРЫЛОВ, И. В., Расстройства личности у больных с зависимостью от психоактивных веществ: вопросы методологии исследования и систематики, Вопросы наркологии, № 5, 2004, с. 37-45.
4. БОЖОВИЧ, Л. И., Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968.
5. БРАТУСЬ, Б. С., Психологический анализ изменений личности при алкоголизме, изд. Московского Университета, 1974.
6. БРАТУСЬ, Б. С., СИДОРОВ, П. И., Психология, клиника и профилактика раннего алкоголизма, изд. Московского Университета, Москва, 1984.
7. ДМИТРИЕВА, Т. Н., СУЧКОВ, В. А., Особенности алкоголизации у подростков с психогенными патологическими формированиями личности аффективно-возбудимого типа, Вопросы наркологии, № 4, 1993, с. 17-21.
8. ЕГОРОВ, А. Ю., Алкоголизм в позднем возрасте: гендерный аспект, Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова, № 9, 2006.
9. КУРЕК, Н. С., Гедонистическое мировоззрение в молодежной субкультуре как фактор, способствующий вовлечению в потребление психоактивных веществ, Вопросы наркологии, № 2, 1996, с. 54-59.
10. ЛЕОНТЬЕВ, А. Н., Потребности, мотивы, эмоции, Москва, 1971.
11. МАТВЕЕВ, В. Ф., ДАНИЛИН, А. Г., ДМИТРИЕВА, Е. Д., Социально-психологические особенности подростков, склонных к злоупотреблению алкоголем, Вопросы наркологии, № 3, 1990, с. 34-37.
12. МЯГКОВ, И. Ф., Актуальные вопросы клинической диагностики, терапии и профилактики пограничных состояний, Томск, 1987, с. 200-201
13. СЕМКЕ, В. Я., ГАЛАКТИОНОВ, О. К., МАНДЕЛЬ, А. И., МЕЩЕРЯКОВ, Л. В., ЕФИМОВ, В. М., Клинико-социальные, психологические и антропогенетические характеристики патокинеза алкоголизма. взаимосвязь клинико-динамических и психологических факторов, Вопросы наркологии, № 2, 1988, с. 20-24.
14. СТАЦЕНКО, А. Н., Патологические формы девиантного поведения у подростков (психиатрич. и наркологич. аспекты), Москва, Медицина, 1989, с. 19-23.
15. РЯЗАНЦЕВ, В. А., Психотерапия и деонтология при алкоголизме, Киев, Здоров'я, 1983.
16. ЯКОБСОН, П. М., Психологические проблемы мотивации поведения человека, Москва, 1969.
17. ALLPORT, G., Personality: a psychological interpretation. — N.Y., 1937.